

НАРОДНА МЕДИЦИНА КИЇВСЬКОЇ РУСІ: ВИДАТНІ ПРЕДСТАВНИКИ

- Я. Ф. Радиш, д. н. з держ. управ., к. мед. н., проф. каф. управ. охор. сп. здор.
- В. В. Євтушенко, здоб., каф. управ. охор. сп. здор.

- *Національна академія державного управління при Президентіві України, м. Київ*

*«Причина всіх хвороб – нестача мудрості.
...Коли в людини недостатнє розуміння природної гармонії життя,
вона не вміє до нього пристосуватися, хвороби атакують її одна за одною».*

Із Аюрведи¹

Ще з часів Гіппократа, який стверджував, що лікар лікує, але природа зцілює, і до сьогодні серед медичних працівників актуальним залишається принцип: «Лікувати не окрему хворобу, а конкретного хворого». Саме цей принцип і є головним серед інструментів народної медицини, основною метою якої є боротьба за здоров'я, а не проти хвороби.

Фахівці в галузі народної медицини своїм головним завданням вважають навчити організм, як унікальну саморегулюючу систему, вмінню постояти за себе та виправити помилки в собі, підказати вихід із «кризи». Стимулювати ж захисні сили і відновлювати порушений баланс можна різними методами. Варто тільки озирнутися навколо себе і зрозуміти, що унікальні ліки поряд.

Ні в кого, напевно, не викликає сумніву той факт, що вже первісна людина змушена була надавати собі медичну допомогу при різного роду травмах та захворюваннях. Саме це примусило наших пращурів шукати необхідні засоби у навколишній природі, насамперед – у світі рослин, оскільки протягом тисячоліть первісні люди харчувалися рослинною їжею. А це, в свою чергу, давало їм можливість пізнавати властивості рослин: відрізнити їстівні від неїстівних, отруйних. Так нагромаджувалися певні примітивні відомості про дію тієї чи іншої рослини на організм людини. Поява землеробства, розвиток тваринництва розширюють пізнання людини про рослинний і тваринний світ. Ряд рослин увійшов до арсеналу лікарських на основі спостережень над тваринами, які при нездужанні споживають певний вид рослин. Обробка сировини збагачувала людей знаннями про нові лікувальні властивості засобів рослинного й тваринного походження. При обробці шкір, наприклад, дізналися про в'язучі властивості дубової та вербової кори.

Нижче, за матеріалами українських та зарубіжних літературних джерел, коротко висвітлимо стан народної медицини Київської Русі та згадаємо основних її представників.

Як стверджують автори використаних нами літературних джерел, медицина часів Київської Русі мала кілька напрямів, передусім процвітала хірургія як найважливіша галузь практичного лікування. Це було зумовлене частими війнами і побутовими травмами. У XI ст. найпоширенішим видом хірургічного втручання була ампутація кінцівок, при цьому лікар мав домогтися безгнійного загоєння ран. Були відомі також ортопедичні прийоми, масаж, лікування виразок. Дьоготь вважався одним з основних засобів для зцілення найрізноманітніших захворювань шкіри, зокрема корости. Ним заливали також трупи й могили тих, хто загинув від чуми. Відходи поташу, що містили кальцій, застосовували при опіках. Введенням у лікувальну практику багатьох засобів рослинного і тваринного походження медицина західноєвропейських країн, Візантії та народів Малої Азії значною мірою завдячує вітчизняній народній медицині. За прикладом давньоруських «лечців» середньовічний лікар Авіценна рекомендував при багатьох хворобах мед, квітки липи, березовий сік, називаючи ці засоби «руськими ліками». На жаль, медичних пам'яток часів Давньої Русі майже не збереглося. Життя печерських подвижників об'єднані в збірник, відомий під назвою «Києво-Печерський патерик»², який розповідає про цілу плеяду монахів-цілителів. Автори «Патерика» Нестор, Симон і Полікарп були сучасниками подій, пов'язаних з виникненням монастиря. За їх свідченнями, вже в XI ст. в монастирі була лікарня, куди приносили і приводили різних хворих – хірургічних, терапевтичних, хворих з психічними і нервовими захворюваннями. Ще при Феодосії – ігумені Києво-Печерського монастиря (1062-1074) – був заведений такий порядок: усіх хворих, що приходили до монастиря, спочатку дивився настоятель, який направляв їх до одного з ченців-«лечців», виходячи з характеру захворювання.

Так, Аліпій лікував переважно хворих із захворюваннями шкіри. Свою основну професію іконописця він вдало поєднував з лікуванням, використовуючи як лікарські

¹ Аюрведа – одна з найдавніших та наймудріших систем оздоровлення людини. «Аюр» – із санскриту означає життя, «веда» – знання.

² Києво-Печерський патерик – пам'ятка давньоруської літератури, збірка релігійно-фантастичних оповідань про історію та ченців Києво-Печерського монастиря: перша редакція між 1215 та 1230 рр., нині відомий у двох пізніших редакціях: Тверській (1406 р. т. зв. Арсенівська) та Київській (1462 р., Касіянівська).

засоби фарби, якими писав ікони. Рослинні барвники грали важливу роль в лікуванні шкірних хвороб у багатьох народів. Аліпію приписували спроможність виліковувати найрізноманітніші гострі і хронічні шкірні захворювання. Під час лікування Аліпій брав фарбу з «вапниці» (горщика живописця) і змазував нею гнійні виразки, роблячи це кілька разів. Потім хворий змивав фарбу водою. Видужання хворого викликало захоплення наївних пацієнтів: адже вони не знали про загальновідомий тепер феномен протимікробної активності деяких барвників. Наприклад, фарба індіго, яка була звичайною в майстерні давньоруських живописців, успішно застосовувалась для лікування різноманітних уражень на тілі. Фарбами лікували не тільки шкірні хвороби. Фарбою індіго, сандалом, кубовою фарбою давньоруські лікарі успішно виліковували «вогневиці», малярію, пропасницю. Жовті і червоні фарби застосовувались при гнійних виразках і ранах.

Даміан лікував тільки дітей, Григорій – психічно хворих.

Особливо треба відзначити життя і лікарську діяльність ченця Агапіта, який за свідченням «Києво-Печерського патерика», мав велику популярність серед усіх верств населення стародавнього Києва.

Як стверджують історики медицини, Агапіт – киянин. Він прийшов у монастир ще за Антонія (Антоній і Феодосій – засновники Києво-Печерського монастиря). На жаль, рік не зазначено. Невідома й дата народження Агапіта, немає відомостей про минуле його життя. «Патерик» розповідає, що і в подвижництві, і в лікарській справі Агапіт наслідував Антонія. Сердечне, щире ставлення Агапіта до хворих, скромність, безкорисливість (грошей за лікування він не брав) зажили йому слави й поваги народу: «Слышано бысть о нем в граде, яко некто в монастыре лечець, многи болящици прихощаху и здрави бываху».

«Києво-Печерський патерик» описує найбільш вдалі випадки лікування Агапітом не тільки простих людей, а й бояр, князів та їх родин. Коли у Чернігові захворів князь Володимир Мономах і лікування викликаного з Києва медика не дало результатів, князь покликав Агапіта. Той вилікував князя, але від дарованих коштовностей відмовився. Агапіт славився також умінням підбирати продукти харчування для хворого. Крім того, він користувався засобами, завезеними з інших країн. Так, коли лікар з Вірменії відвідав Агапіта, то знайшов у нього «зеліє», про яке сказав: «Несть се от наших зелий, но мню яко се от Александриа приносять».

З питань про лікарську діяльність Агапіта в історико-медичній літературі є дві протилежні точки зору. Одні вчені категорично заперечують лікарську діяльність Агапіта, інші вважають його професійним лікарем.

У контексті викладеного вище, зазначимо, що давньоруська медицина ніколи не відгороджувалась глухим муrom від медицини сусідніх народів. Усі передові досягнення іноземних держав одразу ж органічно засвоювалися з

огляду на місцеві умови й особливості. Звичайно, релігійні обряди, молитви посідали значне місце при лікуванні в монастирях. Проте це не могло припинити розвиток медичних знань. Щодо методів, якими користувався Агапіт (він лікував в основному травами), то в ті часи кожний «лічець» сам виготовляв ліки, був носієм і досвідом, і секретів своїх попередників. Отож цілком зрозуміло, чому він не прагнув афішувати свої методи. Лікарська діяльність Агапіта дістала відображення в гравюрах XVII-XVIII ст. Одним з перших іконографічний портрет Агапіта, надрукований в «Патерику» (1661 р.), зробив гравер Києво-Печерської лаври Ілля. Збереглися зображення лікаря в монументальних розписах лаврських храмів. 1982 року на фасаді будинку колишньої Микільської церкви на згадку про першого видатного лікаря Давньої Русі встановлено бронзову дошку з його барельєфним портретом. Проте зображення Агапіта, як правило, різні. Це й зрозуміло: кожний художник користувався особистим розумінням образу стародавнього лікаря. У 1986 році московський судово-медичний експерт С. О. Нікітін створив скульптурний портрет Агапіта. В основу роботи покладено метод відомого вченого М. М. Герасимова. Агапіта зображено з пучком цілющої трави.

Добре збереження останків печерських ченців протягом стількох століть постійно цікавило вчених. Завдяки яким факторам збереглися і муміфікувалися поховані в печерах останки ченців? Чи це природний процес, чи штучне бальзамування? Фахові комісії працювали в 1922 і 1939 роках. У 1985 році вчені знову звернулися до цієї проблеми. Детальні дослідження дозволили встановити зріст Агапіта ≈ 166 см, вік, в якому він помер – приблизно 60 років (це збігається з літописними даними), час поховання $\approx$ кінець XI ст. Біохімічні дослідження показали, що в муміфікованих тканинах останків Агапіта й інших ченців зовсім не було дубильних і бальзамуючих речовин. Тобто процес муміфікації проходив природним шляхом і можна назавжди відкинути припущення про штучне бальзамування похованих в печерах ченців Печерського монастиря.

...Україна – єдина країна пострадянського простору, де офіційно існує спеціальність лікаря за фахом «Народна та нетрадиційна медицина». Виходячи із цього, можна констатувати, що інтегрування народної медицини у практичну охорону здоров'я в Україні відбувається не на словах. Однак, як підкреслюють провідні українські фахівці, особливими успіхами інтеграції народної та нетрадиційної медицини в національну систему охорони здоров'я похвалитися Україна ще не може. Попри те, що в медичних вишах України студентам викладають гомеопатію, фітотерапію³, мануальну медицину, рефлексотерапію – підготовка майбутніх лікарів не є достатньою для того, щоб їм прищепити філософію комплементарної медицини, надати ґрунтовні знання і навички щодо альтернативних методів лікування, які б вони могли успішно використовувати у

³ У контексті викладеного не можна не сказати і про те, що при підготовці військових магістрів в Українській військово-медичній академії належне місце відводиться фармакогнозії. Увага при цьому акцентується на вивченні лікарських рослин із достатньою сировинною базою на території України та відповідною фармакотерапевтичною дією для проведення реабілітації військовослужбовців.

своїй подальшій роботі. По-друге, в Україні при державних закладах охорони здоров'я немає достатньої кількості відповідних кабінетів, хоча ВООЗ вбачає місце народної медицини якраз у первинній ланці охорони здоров'я – як надійний метод профілактичної, реабілітаційної та комплексної терапії.

Література

1. Аникин И. А. Монастырская больница Древней Руси // Советское здравоохранение, 1987. – № 11. – С. 58-61.
2. Богоявленский Н. А. Древнерусское врачевание в X–XVII вв. Источники для изучения русской медицины. – М.: Медгиз, 1960. – 326 с.
3. Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. Історія медицини: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 1991. – 431 с.
4. Євтушенко В. В. Народна медицина як галузь української культури та невід'ємна складова національної системи охорони здоров'я України (до проблеми державного регулювання народної медицини) // Інвестиції: практика та досвід, 2015. – № 13-14. – С. 106-109.
5. Київська Русь і народна медицина. Реферат / Інтернет-ресурс.
6. Князевич В. М. Народна медицина в Україні: погляд на проблемні питання через призму розвитку / В. М. Князевич, Т. П. Гарник, С. І. Соколовський, К. В. Гарник, Т. М. Козименко // Фітотер., 2015. – № 2. – С. 8-11.

Висновок

Отже, Україна є єдиною країною пострадянського простору, де офіційно існує спеціальність лікаря за фахом «Народна та нетрадиційна медицина». Можна констатувати, що інтегрування народної медицини у практичну охорону здоров'я в Україні відбувається, але ще на недостатньому рівні.

7. Кучмістов В. О. Аспекти викладення фармакогнозії на етапі післядипломної освіти / В. О. Кучмістов, О. П. Шматенко, О. Ф. Кучмістова // Мат. наук. симп. з міжнар. участю «Актуальні питання в народній медицині. Здоров'я та довголіття: фундаментальні дослідження, впровадження» м. Київ, 8-9 квітня 2016 р. / За ред. д. мед. н., проф. Г. П. Гарник, д. мед. н., проф. В. А. Туманова: Наукове видання. – К.: – С. 36-37.
8. Пашковський А. И. Современная энциклопедия народной и нетрадиционной медицины: Целебные растения (Часть I). Методы и способы лечения / А. И. Пашковський, Т. П. Гарник, В. М. Мельник [та ін.]. – Житомир: «Рута», 2016. – 760 с.
9. Пиріг Л. Медицина та українське суспільство. Збірка медико-публіцистичних праць. – К., 1998. – 472 с.
10. УСЕ Український словник-енциклопедія / Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович. – Київ, «Ірина», 1999. – 1551 с.

Надійшла до редакції 04.05.2016

УДК: 615.89:929] (477) "08/12"

Я. Ф. Радиш, В. В. Євтушенко НАРОДНА МЕДИЦИНА КИЇВСЬКОЇ РУСИ: ВИДАТНІ ПРЕДСТАВНИКИ

Ключові слова: народна медицина, історія медицини, Київська Русь, Києво-Печерський патерик.

Авторами за матеріалами літературних джерел українських і зарубіжних авторів коротко висвітлено стан народної медицини Київської Русі та надані короткі відомості про основних її представників. Робиться висновок про те, що інтегрування народної медицини у практичну охорону здоров'я в Україні відбувається не на словах, а на ділі.

Я. Ф. Радыш, В. В. Евтушенко НАРОДНАЯ МЕДИЦИНА КИЕВСКОЙ РУСИ: ВЫДАЮЩИЕСЯ ПРЕДСТАВИТЕЛИ

Ключевые слова: народная медицина, история медицины, Киевская Русь, Киево-Печерский патерик.

Авторами на основании материалов литературных источников украинских и зарубежных авторов кратко проанализировано состояние народной медицины Киевской Руси и даны краткие ведомости о ее основных представителях. Сделан вывод о том, что интегрирование народной медицины в практическое здравоохранение Украины осуществляется не на словах, а на деле.

J. F. Radysh, V. V. Yevtushenko TRADITIONAL MEDICINE OF KIEVAN RUS: PROMINENT REPRESENTATIVES

Keywords: folk medicine, history of medicine, Kievan Rus, Kiev-Pechersk patericon.

Basing on the materials of literature and foreign sources the authors briefly highlighted the state of Kievan Rus' folk medicine and provided a summary of its main representatives. It is concluded that the integration of traditional medicine into practical healthcare in Ukraine is not in words but in actions.

